

O DUBLĂ ANIVERSARE

SANDA GOLOPENȚIA*

ABSTRACT

A DOUBLE ANNIVERSARY

The author discusses Ștefania Cristescu-Golopenția's regional and urban sociological research, her role in the historical study of the Sociological School of Bucharest, and her pioneering approach to the life and creativity of different generations of rural and urban women in *A Double Anniversary* (105 years from the birth and 35 years from the death of Șt. C.-G.).

Keywords: history of sociology, regional sociological research, monographic campaigns, female creativity.

Se împlinesc, în 2013, 105 ani de la nașterea și 35 de ani de la moartea Ștefaniei Golopenția, născută Cristescu. Această dublă aniversare nu a fost însă cea care a declanșat colaborarea din care s-a născut numărul de față al „Revistei române de sociologie”. Îl datorăm întâlnirii de excepție a unui cititor pasionat al corespondenței dintre sociologii Ștefania Cristescu și Anton Golopenția cu un fost elev, care nu a uitat-o, al profesoarei Golopenția. M-a bucurat întâmplarea, regăsesc în ea puterea postumă de a merge spre oameni, pe care o dau uneori scrisul și făptuirea.

Misiunea alcătuirii sumarului mi-a fost simplificată în continuare de intervenția bună a celor doi cititori. Fiecare din ei a recomandat colaboratori posibili. Specialiști care au auzit de proiect și-au oferit contribuția din proprie inițiativă. La rândul meu, m-am adresat unor cercetători ale căror teme de cercetare se intersectau fructuos cu lucrările Ștefaniei Golopenția și completau ansamblul. Toți mi-au răspuns cu promptitudinea vie a interesului real. Tuturor le mulțumesc pe această cale.

În afară de lectura bucurătoare a contribuțiilor și dispunerea lor în sumar, rostul meu în alcătuirea numărului de față îmi pare a se defini în trei direcții. În primul rând, e vorba de documentarea exactă a unor cercetări care abia încep să ia în considerare dimensiunea sociologică și antropologică a operei Ștefaniei Cristescu

* Prof. Em. of French Studies: Brown University, Providence, R.I., 02912, U.S.A.; e-mail: sanda_golopenitia@brown.edu.

Golopenția. În al doilea rând, întrucât de un număr de ani am editat, prefațat sau continuat unele aspecte ale acestei opere, cred că o trecere în revistă alertă, la nivelul ideilor-cheie care mi s-au impus în timp, poate deschide perspective noi de abordare, permițând inserarea mai precisă a Ștefaniei Golopenția în dinamica școlii sociologice de la București. În al treilea rând, țin să salut contribuțiile colegilor și prietenilor la numărul de față, marcându-le rolul în cadrul ansamblului.

*

Documentarea începe în acest volum cu o *Cronologie* relativ amplă a vieții și operei. Am alcătuit-o, pornind de la arhiva personală a Șt. G., de la materialul, compus din articole, proză, versuri, corespondență, acte legate de biografia autoarei, pe care le-am reunit în volumul Ștefania Cristescu-Golopenția, *Sporul vieții*¹ și de la schimbul de scrisori între Șt. C./Șt. G. și Anton Golopenția publicat în volumul II, care reprezintă inima *Rapsodiei epistolare*. Precizez aici că Șt. G. nu a recurs la numele dublu decât timp de o scurtă perioadă, după căsătoria ei cu Anton Golopenția. În rest, a semnat Ștefania (sau Ștefana) Cristescu (Șt. C.) și, ulterior, Ștefania Golopenția (Șt. G.). Lista lucrărilor publicate de sau despre Șt. C./Șt. G. a crescut în timp, cea pe care o dau în partea a doua a *Cronologiei* fiind adusă la zi.

Scrisorile publicate în *Rapsodia epistolară II* au permis îmbogățirea *Cronologiei* cu precizări privind participarea Șt. C. la campaniile monografice dintre 1929–1935, lucrul ei concret în cadrul Seminarului de Sociologie și al Fundației sau colaborarea directă cu Prof. D. Gusti în diferitele ei faze.

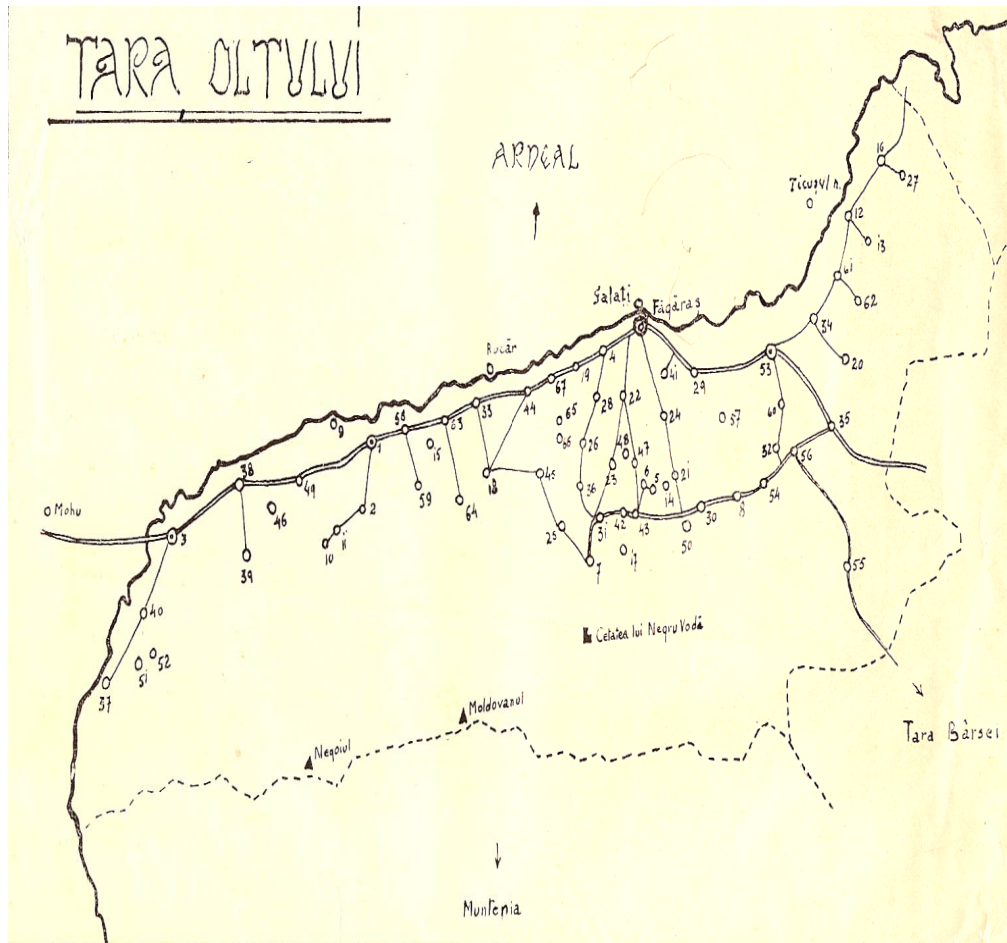
Un aspect important al sporului de documentare e reprezentat, în *Cronologie*, de detaliile privind deplasările pe teren ale Șt. C.-G. în anii 1938–1939 și 1945, 1947. În 1938–1939, Șt. C.-G. a efectuat în timp record nu numai ancheta la Drăguș, din care a rezultat volumul *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)*, ci și ancheta pe ansamblul regiunii, culegând (pe baza unui chestionar simplificat), uneori în două sau chiar trei sate pe zi, material privitor la aceeași temă. Graba se explică prin iminența celui de al XIV-lea Congres Internațional de Sociologie, prevăzut a avea loc la București. La Congres urmau să fie prezentate simultan monografia Drăgușului și a Țării Oltului.

Cercetările din 1938 și 1939 ale Șt. C. au acoperit în total 39² din cele 69 sate ale Țării Oltului, cele mai multe incluse în județul Făgăraș, după cum urmează (am marcat cu italice satele anchetate de Șt. C., pornind de la sublinierile făcute de ea pe lista „oficială” a monografiei regionale, intitulată *Tabloul satelor din Țara Oltului*, și semnalând adaosurile ei prin **16 a** și **19 a; 11'** a fost adăugat de noi pe

¹ Referințele bibliografice complete ale lucrărilor la care menționăm exclusiv titlul pot fi găsite în *Cronologie*.

² În comunicarea reprodusă în secțiunea *Documente*, Șt. C. a vorbit despre 35 de sate. Coroborând carnetele de teren în totalitatea lor cu lista satelor din Țara Oltului notate ca parcurse de Șt. C., am ajuns însă la totalul de 39 de sate menționate mai sus.

baza notelor de teren): 1. Arpașul de jos; 2. Arpașul de sus; 3. Avrig; 4. Beclean; 5. Berivoii mari; 6. Berivoii mici; 7. Breaza; 8. Bucium; 9. Cârța; 10. Cârțișoara/Oprea; 11. Cârțișoara/Streza; 11'. Cincșor; 12. Comăna de jos; 13. Comăna de sus; 14. Copăcel; 15. Corbi; 16. Cuciulata; 16 a. Făgăraș; 17. Dejani; 18. Drăguș; 19. Dridif; 19 a. Galați; 20. Grid; 21. Hârseni; 22. Hurez; 23. Iași; 24. Ileni; 25. Lisa; 26. Ludișor; 27. Lupșa; 28. Luța; 29. Mândra; 30. Mărgineni; 31. Netot; 32. Ohaba; 33. Olteț; 34. Părău; 35. Perșani; 36. Pojorta; 37. Porcești; 38. Porumbacul de jos; 39. Porumbacul de sus; 40. Racovița; 41. Râușor; 42. Recea/Teleki; 43. Recea/Vaida; 44. Sâmbăta de jos; 45. Sâmbăta de sus; 46. Sărata; 47. Săsciori; 48. Săvăstreni; 49. Scorei; 50. Sebeș; 51. Sebeșul de jos; 52. Sebeșul de sus; 53. Șercaia; 54. Șercăița; 55. Șinca nouă; 56. Șinca veche; 57. Tudorița; 58. Ucea de jos; 59. Ucea de sus; 60. Vad; 61. Veneția de jos; 62. Veneția de sus; 63. Viștea de jos; 64. Viștea de sus; 65. Voevodeni mari; 66. Voevodeni mici; 67. Voila. Reproducem aici harta Țării Oltului, după care a lucrat Șt. C.-G.

Sunt, de asemenea, datate mai precis deplasările la Hodac, în număr de două, Șt. G. anchetând în sat și în regiunea Valea Gurghiului (în satele Arșița, Ibănești, Dubiște, Uricea, Florești, Toaca, Isticeu, Mingoaia, Săringhiu, Cașva etc.) nu numai în cursul anului 1945, ci, cu o finanțare a Fundației Culturale „Regele Mihai I”, și în anul 1947. Am putut aduce aceste precizări, îndeosebi grație carnetelor de teren ale Șt. G.; Șt. G. a lucrat în anii 1940 la pregătirea unui studiu intitulat *Aspecte de spiritualitate magică din satul Hodac*. Cercetarea era centrată acum pe întreguri ceremoniale și ansambluri de practici (nuntă, înmormântare, șezătoare, posturi, descântat etc.).

În sfârșit, am inclus în *Cronologie* două cercetări efectuate la București, una în anul 1939, când Șt. G. a cules de la tânăra Veronica Găbudean, venită din satul Șchiopi ca servitoare în capitală, cântecele pe care aceasta le adaptase la noua ei viață, iar cea de a doua în perioada 1942–1943, când profesoara Șt. G. a simțit nevoia unei anchete sociologice printre elevele de la Liceul industrial „Protopopul Tudor Economul”, în anii grei de război, deplasări masive ale familiilor și necazuri, ai primului ei post bucureștean.

Pornind de la arhiva Șt. G., am inclus în secțiunea *Documente* a grupajului nostru două texte inedite. Primul este textul unei comunicări ținute de Șt. C.-G., în anul 1939, la secțiunea sociologică a Institutului de Cercetări Sociale al României: *Rituri de naștere în Țara Oltului și Regiunea Țării Oltului. Credințe și rituri magico-domestice* (pe care am intitulat-o, în acord mai strâns cu conținutul fragmentului de care dispunem, *Interdicții și practici legate de naștere în 35 de sate din jurul Drăgușului*)³.

Materialul acesta (unul din cele două texte de comunicări care ni s-au păstrat) este cu deosebire important, întrucât atestă existența a 13 hărți numerotate (dintre care **Hărțile 8 și 11** lipsesc), plus una nenumerotată, pe care Șt. C.-G. le-a prezentat colegilor ei de la institut. Hărțile conțineau răspunsurile la următoarele întrebări: **1.** Apărarea laptelui prin legături purtate de lăuză; **2.** Apărarea laptelui prin gaură în prag; **3.** Patul lăuzei; **4.** (Lăuza) să nu dea nimic din mână; **5.** Să nu bea și mănânce nimeni după ea; **6.** (Lăuza) să nu iasă pe uliță; **7.** Să nu stea altă lăuză pe locul ei; **8.** –; **9.** Dacă (lăuza) trece peste o apă; **10.** Întoarcerea laptelui (furat) – Mulsul; **11.** –; **12.** Întoarcerea laptelui – Ceapa; **13.** Sămânța de cânepă; [**14.**] La înțarcat. Hărțile cele mai bogate par a fi fost cele purtând numerele **1, 9, 10 și 12**. Niciuna din hărți nu s-a păstrat ca atare în arhiva Șt. G. Dispunem însă, în textul *Interdicții și practici...*, de legenda semnelor corespunzând, în cadrul hărților diferitelor răspunsuri date, la întrebarea titlu și, în arhiva Șt. G., de două hărți ale județului, una în culori, cealaltă în alb-negru, în ultima hartă, de lucru, localitățile fiind indicate prin numerele care le corespund în lista reprodușă mai sus. Este probabil că, fiind elaborate în cadrul Institutului de Cercetări Sociale al României, hărțile Șt. C. au rămas în arhiva acestuia. Dat fiind însă faptul că dispunem de rețeaua de

³ La data prezentării comunicării, Șt. C.-G. anchetase deci 35 de sate din Țara Oltului.

sate cercetate de Șt. G. și de răspunsuri (deja cartografiate, în ce privește Nașterea, sau conținute în fișe, respectiv carnete, pentru *Drugană* și *Rituri domestice*), hărțile elaborate de Șt. G. vor putea fi reconstituite și completate. Lucrul e important întrucât reprezintă un aspect de pionierat în prezentarea datelor regionale, inspirat de bună seamă de studiile de dialectologie (în țară, cu O. Densusianu, în străinătate, pe când plănuia, în anul 1934, drumul la dialectologiei germani de la Bonn).

Cercetarea în Țara Oltului se afla într-un stadiu avansat. Șt. G. copiase deja pe fișe, în vederea redactării, o parte considerabilă (din păcate nesemnaltă ca atare și impunând, astfel, confruntarea atentă) din carnetele ei de teren. Problematika ternară (naștere, drugană, rituri domestice) pare a fi fost studiată integral în spațiul celor 39 de sate. Titlul prevăzut și anunțat de Șt. G. pentru prima parte a studiului, la care începuse să lucreze, era *Rituri de naștere în Țara Oltului*.

Al doilea document inedit e, la rândul lui, un grupaj, reunind trei răspunsuri la ancheta de la Liceul industrial, amintită mai sus. Ni s-a păstrat un număr de doar 18 asemenea răspunsuri, pe baza cărora am reconstituit întrebările chestionarului, scrise probabil la tablă sau dictate pe rând elevelor de către Șt. G. Acestea erau, în formularea și numerotarea noastră: **1.** Nume și prenume; **2.** Locul și data nașterii; **3.** Numele și vârsta tatălui; Numele și vârsta mamei; **4.** Ocupația și leafa tatălui; Ocupația și leafa mamei; **5.** Știința de carte a tatălui; Știința de carte a mamei; **6.** Câți copii sunteți, numele, vârsta și ocupația fraților/surorilor; **7.** Numărul camerelor de locuit; **8.** Cu cine dormiți în cameră; **9.** Adresa, strada și numărul; **10.** Tramvaiul sau mașina cu care mergeți la școală; **11.** Stația la care coborâți; **12.** Necazul meu.

*

Ideile-cheie de care vorbeam mai sus sunt, în principiu, idei care, deși importante, nu au fost încă suficient puse în valoare de cercetători, nici în raport cu studiile publicate de Șt. C./G., nici în situarea ei în cadrul Școlii de la București. Le enunț rapid:

1. Șt. C. a prezentat, cu mai multe prilejuri, concepția, modul de desfășurare a campaniilor monografice gustiene și relevanța lor teoretică. Se păstrează în acest sens prezentarea *L'étude monographique du village roumain* (pe care am tradus-o sub titlul *Studiul monografic al satului românesc* și am publicat-o în volumul *Sporul vieții*, p. 93–107), făcută în anul 1934 în cadrul seminarului lui Jean Marx. În cadrul acestei prezentări, Șt. C. sublinia *caracterul novator al aplecării asupra societății rurale* al sociologiei monografice: „Am început prin a întreprinde monografiile rurale, deoarece satul este unitatea [socială] cea mai caracteristică și cea mai răspândită în România. Dar suntem convinși că monografia sociologică reprezintă o metodă universală în sociologie, putând fi aplicată oricărei unități sociale. În plus, încercăm ca prin această metodă să croim drum studierii lumii rurale, neglijată până în prezent de Sociologie” (p. 94, *subl. ns.*, S.G.). *Plan de*

l'étude de la musique (pe care l-am tradus sub titlul *Plan de studiu al muzicii populare*), redactat de Șt. C. pentru examenul cu Marcel Mauss în 1934, condensează, alături de elemente ale gândirii lui Franz Boas, Pierre Schaeffer sau Mauss, experiența cercetărilor în care, ca la Drăguș, Șt. C. lucrase în echipă cu Constantin Brăiloiu (la Paris, mulți ani mai târziu, în „geamantanul Brăiloiu” care se păstra la Editura Casa Românească, aveam să întâlnesc fișe ale Șt. C.).

Scrisorile Ștefaniei Cristescu, reproduse în volumele *Ceasul misiunilor reale* (pe care l-a editat), *Rapsodia epistolară II* și *Sporul vieții*, sunt o sursă de neocolit pentru cunoașterea campaniilor monografice (de la Drăguș 1932, Șanț 1935, 1936), a campaniei de redactare de la Făgăraș 1933, a muncii în cadrul Bibliotecii Seminarului de Sociologie și al Institutului Social Român, a colaborării lui D. Gusti cu tinerii lui discipoli, a atmosferei de studiu care a domnit între sociologii români cu burse la Paris și în Germania, a sociologiei și etnologiei în Franța anilor 1932–1934 etc. Șt. C. este un *correspondent cronicar* cu privire ageră, preocupat să înțeleagă ce se petrece, cum se lucrează, atât în țară cât și în Franța, și care e rostul ei adânc în cadrul Școlii de la București. Datele oferite de ea, pe viu, lui A. Golopenția, corespondența ei cu alți membri ai Școlii vor trebui atent coroborate cu cele oferite fie de amintirile publicate de Stahl în 1981, la distanță de 40–50 de ani de la aceleași evenimente, fie în raport cu convorbirile de istorie orală în care, la fel, memoria a lucrat între timp asupra evenimentelor. Numai împletind mărturiile *sincronice*, între care cele ale Șt. C. ocupă un loc esențial, cu cele *distanțate* ne vom putea apropia de miezul preocupărilor care au imprimat elan și tensiuni Școlii gustiene.

Prin propunerile făcute în anii 1970, de publicare a *Scrierilor sociologice* ale lui A. G. și a volumului de *Scrisori*, Șt. G. este un înaintaș al acțiunii de restituire a cercetărilor Școlii sociologice de la București.

2. Șt. C. a studiat *în mod sociologic* rolul agenților magici și al acțiunilor lor în viața spirituală a satului. În centrul atenției se află descântătorii, descântații și descântatul, funcția socială sau economică a riturilor, iar nu descânțele sau practicile magice ca atare. La Cornova, ca și la Drăguș, Șt. C. „lucrează” cu cohorte de informatori (127 la Cornova, 94 la Drăguș în 1929 și 1932, 51 la Drăguș în 1938), utilizează sistematic variabile cum sunt generația, sexul, știința de carte, expertiza magică sau rituală și – la Cornova – clasa socială, căutând, în și prin ele, după ucenicia de doi ani de la Institutul de Statistică, unde lucrase între 1930 și 1932, indicii privind funcția socială a credințelor și riturilor studiate precum și perspectivele ființării lor ulterioare. Alături de descântătoare/ descântători, Șt. C. cercetează grupuri de *non-descântători*, pe care-i va numi *interpreți* și de la care caută să afle modul în care este privit descântatul în sat. La Cornova, ea lucrează, astfel, cu 87 descântători și cu 40 de non-descântători, cărora li se adaugă, prin convorbiri, „descântătorii dispăruți ai Cornovei”, rămași în legendă mult timp după moarte, și descântătorii „satelor din jurul Cornovei”. Numeroase fișe (reproduse în volumul *Descântatul în Cornova-Basarabia*) răspund la întrebări sociologice cum

sunt: „*Ce calități trebuie să întrunească cel care descântă; Ce crede descântătorul despre eficacitatea descântecului său; Relațiile dintre descântători; Cine descântă cui; Plata descântecului; Popa Zamă și descântatul cornovean*” prevestind *Chestionarul pentru studiul credințelor*, practicilor și agenților magici în satul românesc. Chestionarul acesta, pe care Șt. C. îl publică în numărul 4 din 1936 al revistei „Sociologie românească”, adresa intelectualilor din sate invitația de a-i transmite răspunsurile lor, permițând astfel autoarei continuarea pe spații largi a „analizei sociologice a rolului agentului magic în viața spirituală a satului basarabean Cornova”. Aceste răspunsuri urmau să fie trimise pe adresa Bibliotecii Seminarului de Sociologie, unde lucra în acea perioadă Șt. C. Nu știm dacă au sosit sau nu la Seminar asemenea materiale. Știm însă că acest chestionar va fi inclus în 1940 în secțiunea A.V. a *Planului pentru cercetarea credințelor și riturilor domestice ale țărănimii românești*, publicat de Șt. G. în cadrul volumului colectiv intitulat *Îndrumări pentru monografiile sociologice*.

Operația de *sociologizare a etnologiei (folclorului)* efectuată de Șt. C.-G. ar merita un studiu amănunțit⁴. Ne limităm aici la menționarea câtorva exemple. Astfel, în articolul consacrat agentului magic cornovean, Șt. C. separă descântătorii de peste 50 de ani (care operează în cazurile grave) de cei între 40–50 de ani, care „descântă în cazurile mai puțin grave” și insistă asupra relevanței, printre descântători, a grupului de vârstă cuprins între 30–40 de ani, văzând în el o garanție demografică de continuitate a descântatului în sat: „Grupul celor cuprinși între 30–40 de ani (11 femei și 3 bărbați) reprezintă probabil faza de difuzare și oarecum de preservare a practicii. Amploarea lui ne arată că practica descântatului e sortită să supraviețuiască încă multă vreme în satul Cornova” (*Descântatul în Cornova-Basarabia*, p. 212). În cercetările de la Drăguș ea insistă asupra importanței informatoarelor femei cu vârsta cuprinsă între 40 și 50 de ani. Ele sunt, arată Șt. G., cele care imprimă practicilor magice o funcție economică modernă, menită să sprijine spiritual efortul material de a obține și menține prosperitatea („sporul” gospodăriei). La Hodac, în 1947, ea va nota cu migală, pe fișa de observație a unei nunți, darul în bani al mesenilor, într-un moment în care, în perspectiva stabilizării, banii ajunseseră aproape de negăsit în România.

În viziunea Șt. C.-G., credințele și riturile trebuie privite prin prisma funcției pe care le-o atribuie sătenii. În Cornova cea pornită pe orășenizare, descântatul și

⁴ Cercetările de acest fel ale Școlii Gusti au rămas în genere necunoscute specialiștilor din afara României. Abordând problema povestirilor despre descântat și descântători în cercetările franceze, norvegiene, croate, Willem de Blécourt scria, în articolul *The Witch, Her Victim, the Unwitcher and the Researcher: The Continued Existence of Traditional Witchcraft* (in: Bengt Ankarloo & Stuart Clark, ed., *Witchcraft and Magic in Europe. The Twentieth Century*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 186): „... Eastern European folklorists have been more interested in ‘belief-systems’, and in the content of the tales or the form of a custom, than in how they were situated and embedded in temporal social networks”. Afirmatia aceasta ar putea constitui punctul de plecare al unei sinteze interesante a cercetărilor socio-etnologice ale lui C. Brăiloiu, Ștefania Cristescu Golopenția și Ion Ionică.

descântătoarele, dar mai ales vrăjitoarele, stăpâneau încă puternic imaginarul local. Concluzia la care ajungea Șt. C. o întâlnea pe cea a lui A. Golopenția, care arătase că elementele de modernizare aparentă funcționau ca tot atâtea arme în lupta pentru a ocupa un cin mai înalt sau pentru a se menține în cinul propriu (satul Cornova ierarhizându-și oamenii în dvoreni, mazili, țărani, țigani). Dimpotrivă, va arăta Șt. C.-G. în studiul consacrat credințelor și riturilor magice privind gospodăria ale femeilor din Drăguș, aparentul tradiționalism al procedurilor avea drept funcție propășirea economică a familiei gospodărești și proba, ca atare, individualismul modern al drăgușencilor.

3. Încă din 1935, când a prezentat comunicarea *L'agent magique dans le village de Cornova (Bessarabie)* la cel de al XII-lea Congres Internațional de Sociologie de la Bruxelles, Șt. C. a vorbit, în termeni care nu se limitau la deziderat sau generalități, despre cercetarea regională. O orientaseră în această direcție două serii de observații făcute la Cornova în anul 1931: **a.** proveniența din alte sate a multora dintre descântătorii renumiți ai Cornovei și **b.** condiționarea interpretărilor individuale, pe care le dădeau descântatului non-expertii, nu numai de satul de origine, care le imprima nota specifică, ci și de ansamblul regiunii, care era de natură să explice asemănarea „de familie” dintre ele. Citez două pasaje din traducerea în română a comunicării *L'agent magique dans le village de Cornova-Bessarabie* a Șt. C. la al XII-lea Congres internațional de sociologie de la Bruxelles din anul 1935⁵, pentru ca felul în care gândea atunci autoarea asupra cercetării regionale să răzbească nefiltrat și fertil la specialiștii de astăzi:

„Vom vedea că mare parte dintre descântătorii cu renume ai Cornovei provin din alte sate. Numărul lor te face să gândești la trecerea motivelor magice dintr-un sat în altul și la problema, interesantă, a constituirii unui ‘dosar’ de magie regională” (p. 216).

„Cel [cornoveanul non-descântător, care interpretează fenomenul descântatului, *n. ns.*, S. G.] care face asemenea interpretări aderă la ele cu întreaga sa individualitate, cu concepția sa despre lume și viață. Nu este mai puțin adevărat că, oricât de personale, aceste interpretări reprezintă punctul de vedere al satului. Le colorează, în plus, elemente pe care interpretele le-au transportat uneori, aproape inconștient, din satul lor de origine. Oricât de variate, aceste interpretări individuale sunt așadar închise în cadrul unor limite determinate și reprezintă probabil fapte caracteristice nu numai satului Cornova, ci unei regiuni mai mari din jurul lui. Ar fi interesant de întreprins un studiu asupra acestor categorii de interpretări, care pot corespunde unor realități sociale regionale, cu simple variații de detaliu de la sat la sat. Astfel, e de presupus că toate satele aceleiași zone se caracterizează prin aceleași descântece-tip sau prin teama de aceleași fărmece, de oamenii cu aceleași calități speciale etc. La aceasta se adaugă, în cazul Basarabiei, faptul special că, în

⁵ Cf. „Arhiva”, XIII (1936), nr. 1-4, p. 119-137 (Mélanges D. Gusti I). Tradusă sub titlul *Agentul magic în Cornova (Basarabia)*, comunicarea aceasta a fost publicată în volumul Șt. Golopenția, *Descântatul în Cornova-Basarabia (2003)*, din care cităm.

această regiune, conviețuirea cu poporul rus trebuie să fi adăugat fondului de interpretări magice unele elemente de superstiție slavă pe care alte regiuni românești nu le cunosc” (p. 230).

Nu trebuie uitat nici interesul teoretic, hrănit de lecturi germane, al Șt. C., pentru *spațiile culturale*. Pregătindu-se în vederea unei burse la Bonn care să-i permită aprofundarea cercetării cercurilor culturale (Kulturkreisforschung), în vara anului 1934, Șt. C. parcurse, alături de A. Golopenția, în cursul vizitei ei la Berlin și Leipzig, lucrările lui Arthur Hübner, Kurt Wagner, Hans Naumann, Fr. Maurer, Adolf Bach, Walter Kuhn etc. Rodul acestei experiențe va fi prezentat în articolul *Dialectologia geografică, morfologia culturală și știința neamului în Germania*, apărut în numărul 6 al revistei „Sociologie românească” pe 1936. Șt. C. trasa evoluția de la geografia lingvistică dezvoltată, cu prilejul elaborării *Atlasului lingvistic german*, de Georg Wenker și de echipa continuatorului acestuia, Ferdinand Wrede, la o fenomenologie a granițelor lingvistice, ulterior extinsă la determinarea spațiilor de viață culturală.

Adâncirea cercetării de la Drăguș (unde Șt. C. face studii de teren în anii 1929, 1932, 1933, 1938 și 1939) va aduce și alte rațiuni, „interioare” temei explorate, care o împing pe Șt. C. spre cercetarea regională. Aș menționa, astfel, drumurile curente ale drăgușencilor la agenți magici (descântătoare, vrăjitoare, la Paterii de la Făgăraș) de reputație regională din alte localități, ale căror trasee, notate de cercetătoare și la Cornova, nu numai că i se impun cu mai multă forță, dar orientează de acum deplasările spre noi informatoare ale zonei.

Așa cum circulația icoanelor sau migrația țăranilor care nu-și puteau câștiga traiul în satul lor îl orientaseră de timpuriu pe A. Golopenția spre cercetări regionale, adâncirea studiului consacrat tipologiei credințelor și riturilor magice a condus-o firesc pe Șt. G. spre extinderea la regiune a spațiului cercetat. Când întreprinde așadar studiul riturilor legate de gospodărie în Țara Oltului, Șt. C.-G. nu o face pentru că așa o cer D. Gusti, Tr. Herseni sau Congresul de Sociologie de la București, ci din nevoile interne ale unei reflecții de zece ani asupra diverselor fațete ale temei.

Cercetarea de la Hodac, din anii 1945 și 1948, a Șt. G. a menținut în mod firesc dimensiunea regională, abordând atât credințele și riturile satului, cât și reverberații ale acestora în Valea Gurghiului.

Pe un plan mai larg, aceasta ar sugera că, în cazul mai multor cercetători gustieni, înaintarea de la cercetarea unui sat la cercetarea unei regiuni nu s-a făcut din rațiuni teoretice, prin trecerea de la o unitate socială simplă la o unitate socială complexă, la sfârșitul anilor 1930, ci a fost adeseori impusă de însăși tema de cercetare, căreia i s-a adăugat gândirea științifică a epocii. Se poate spune că, în cazul Șt. C., ca și, probabil, în alte cazuri care rămân de descoperit, cercetarea regională a însoțit și potențat anumite aspecte ale cercetării monografice a satelor individuale încă de la începutul anilor 1930.

4. În cercetarea ei sociologică, Șt. C.-G. a abordat frontal, într-un moment în care lucrul era departe de a fi evident, viața femeilor în satul și orașul românesc.

Au interesat-o personalitățile feminine ale satului (descântătoare, moașe, creatoare lirice) și a văzut în acțiunile lor nu numai latura de primitivism arhaic, ci și funcția pe care o asumau și din care nu lipseau elementele de individualism modern (stimularea încrederii în vindecare, odată ce ritualul descântatului fusese săvârșit corect; asigurarea „sporului” gospodăriei prin îngrijirea fizică și spirituală a femeii care naște, a bivolițelor sau a casei, prin controlul atent asupra aducerilor și a înstrăinărilor din gospodărie, prin gesturi anume, săvârșite în mod cvasi-neobservat, la nuntă sau înmormântare etc.). A ales să lucreze cu femei de toate vârstele și a subliniat importanța pe care o aveau pentru cercetarea sociologică mai cu seamă femeile active de circa 40 de ani care, spre deosebire de bătrâne, aveau încă un rol de prim plan, nu numai pe plan ritual, ci și în activitatea de zi cu zi a gospodăriei. Volumul *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* ne oferă imaginea vie a *muncii femeilor în gospodărie* (facerea pâinii, punerea verzilor la acrit, torsul, țesutul), *la grădină sau la câmp* (cultura castraveților, a cepei și ardeiului, a cartofilor, a cănepei). Creativitatea feminină a tinerelor care „inventau” descânțete noi în formă scrisă la Cornova, a Veronicăi Găbudean, care înnoia cântecele din repertoriul liric al satului Șchiopi spre a putea supraviețui anilor ei la stăpân în București, a „interpretelor” care prelungeau în imaginar viața de zi cu zi a Cornovei, și-au găsit în Șt. C.-G. o observatoare atentă.

În raport cu elevii ei, Șt. C. a împletit munca de profesoară cu privirea de sociolog interesat de copilărie și de realizarea cât mai întregă a copiilor care-i fuseseră dați în seamă. Într-o cerere de transferare de la Caransebeș la București, ea scria: „Aș dori să fiu profesoară la un liceu, unde m-aș bucura să pot îndruma fetele mai mari spre cercetări științifice de monografie lingvistico-folclorică”. De eleve, care erau subinstruite și deviate de timpuriu de la viața intelectuală (cum arăta, în mărturia ei, C. Ștefănescu), Șt. C.-G. s-a ocupat cu deosebire și dăruire. Vorbesc despre acest aspect, în culegerea de față, mărturiile Corneliei Ștefănescu, ale Mayei Belciu, Norei Iuga sau Ecaterinei Radoslav. În proza intitulată *Eleva Dumitru Niculina*, pe care am publicat-o în culegerea *Sporul vieții*, Șt. G. a evocat o elevă de excepție de la Liceul Pedagogic, dăruită pentru scris, de care o despărțiseră dureros și fatal arestarea și moartea lui A. Golopenția la începutul anilor 1950.

*

Partea esențială a secțiunii dedicate Ștefaniei Cristescu-Golopenția în paginile „Revistei române de sociologie” se datorează inițiativei și efortului unui număr de colegi și prieteni pe care mă bucur să-i salut cu bucurie aici și acum.

Ideea s-a datorat, cum spuneam mai sus, întâlnirii dintre sociologii Michael Cernea și Sorin M. Rădulescu, primul aflat sub impresia lecturii *Rapsodiei epistolare II*, al doilea amintindu-și de fosta lui profesoară de limba română. La sugestia și cu sprijinul lor generos, am asumat lucrul la proiect. Paginile luminoase dedicate de Michael Cernea iubirii dintre doi tineri sociologi care au trăit sociologia cu pasiune și și-au articulat viețile și prin scris sunt antologice. Textul

închinat deopotrivă cercetătoarei și profesoarei de către Sorin M. Rădulescu mi-a încălzit, la fel, sufletul. Ambii autori dovedesc cu prisosință cât de importantă e practicarea vie a lecturii, a rememorării, a profesiei de sociolog, deschizând larg dezbateră.

Studiile au crescut deopotrivă din întâlniri de gând și din invitații generos acceptate. Cu experiența anilor de teren petrecuți în România, David Kideckel oferă o sinteză majoră a momentului de început al sfârșitului în care, ca și alți membri ai Școlii Gusti, Ștefania Cristescu-Golopenția și-a dat măsura articulând, într-o primă lucrare care nu a mai fost urmată antum de altele, miezul preocupărilor pe care i le trezise terenul prelungit în Țara Oltului. Sinteza e dublată de o comparație, peste ani, a riturilor domestice magico-religioase ale femeilor descrise și analizate de Șt. C.-G. cu starea de fapt a aceleiași regiuni, constatată de autor în anii 1970. Într-o esențială trecere în revistă a lucrărilor ei antume, Ion Cuceu o situează pe Ștefania Cristescu Golopenția, alături de Constantin Brăiloiu și Ion Ionică, în grupul celor trei cercetători care au înnoit abordarea manifestărilor spirituale în cadrul campaniilor monografice gustiene. A. Hulubaș prezintă operația de subsumare a funcțiilor particulare ale practicilor sau interdicțiilor magice sub conceptul de „spor al gospodăriei” și verifică, în Moldova, existența unor practici sau interdicții similare sau echivalente cu cele despre care vorbise Șt. C.-G. în Țara Oltului, ridicând problema generală a asemănărilor „de familie” între diferitele regiuni ale țării în ce privește viața spirituală. Cosmina Timoce-Mocanu abordează în profunzime concepția despre cercetarea de teren a Șt. C.-G. și modul în care aceasta se articulează cu scrisul sociologic sau cu elaborarea unei metodologii generale a culegerilor privind viața spirituală. Zoltán Rostás examinează, prin ochii Șt. C., „criza monografiei” din anii 1932–1933. Nu numai prin nedelegarea sarcinilor de conducere, ci și prin neprecizarea drepturilor și datoriilor fiecărui monografist în raport cu materialul cules de colegii săi, s-a putut ajunge la lupta pentru fișe, la dublări de fișe sau eliminări din redactare, atunci când Profesorul Gusti nu a mai fost de față la dezbateri. Ionuț Butoi ridică problema, actuală și astăzi, a modului în care erau fructificate sau, dimpotrivă irosite, în cadrul Școlii de la București, stagiile în străinătate ale tinerilor bursieri.

Am vorbit mai sus despre secțiunea *Documente*. Raportul în vederea premierii lucrării *Gospodăria în credințele și riturile femeilor din Drăguș (Făgăraș)* prezentat de D. Gusti la Academia Română în 1941, raportul de activitate în cadrul Institutului de Cercetări Sociale al României prezentat Profesorului de Șt. C. în 1938, scrisoarea lui D. Gusti din 1943, prilejuită de nașterea „celui mai tânăr monografist” (e vorba de Dan Golopenția) dar și de dorința de a vedea publicate primele concluzii la care ajunsese Șt. C. pe baza materialului cules la Șanț și, la fel, scrisoarea unei foste eleve de la Liceul Pedagogic, ajunsă la rândul ei profesoară, întregesc uman și profesional imaginea Șt. C.-G.

În cadrul *Mărturiilor*, Ștefan Costea evocă întâlnirea cu Șt. G. la sfârșitul anilor 1960, când „reconsiderarea” Școlii sociologice de la București părea că

deschide drum republicării operei lui Anton Golopenția și aducerii în fața cititorilor, prin corespondență, a câtorva dintre cei ale căror trasee intelectuale se intersectaseră cu cel al lui D. Gusti. Theodor Stihi și Sanda Orghidan Mihăescu, elevi din ultimii ani de învățământ ai Șt. G. rememorează cu acuitate dialogul cu diriginta și profesoara Șt. G., în pragul dintre școala elementară și liceu. Le-am alăturat extrase din C. Ștefănescu, Maya Belciu (în al cărei roman, *Vin americanii... destin amânat*, Ștefania Cristescu a devenit personaj, păstrându-și numele dinaintea căsătoriei) și Nora Iuga, care au vorbit despre primii ani de profesorat ai Șt. C. Secțiunea aceasta ilustrează, între altele, o artă a reprofilării, care i-a fost de timpuriu necesară Ștefaniei Cristescu-Golopenția, dar care s-a regăsit ulterior, datorită circumstanțelor de după 1947, în viețile tuturor monografiștilor gustieni. Pentru Șt. Golopenția alternativa la monografie a fost reprezentată, în anii negri de după interzicerea sociologiei și suprimarea lui A. Golopenția, de munca pasionată de profesor despre care a vorbit în versurile din placheta (publicată postum) *Clasa mea de elevi e patria mea* și, mai cu seamă prin titlu, în una din numeroasele piese și scenete scrise pentru serbări cu elevele și elevii ei: *Voi trăi din bucuria muncii mele*. Lipsită de bucuria firească a muncii profesionale pentru care se pregătise, cu viața de familie întunecată de prigoane mereu înnoite, Șt. G. și-a constituit, prin școală, un spațiu de supraviețuire înseninată: „Când am intrat în clasă/ dincolo de prag/ au rămas/ fără glas/ negrul și cenușiul!/ Cu mine port albul/ și trandafiriul!”

*

Nu-mi rămâne, în încheiere, decât să mulțumesc, domnilor Sorin Rădulescu și Mihai Cernea pentru inițiativa rubricii dedicate Ștefaniei Cristescu Golopenția, tuturor autorilor pentru contribuțiile lor și d-lui Joshua Blaylock, doctorand la Brown University, care a asigurat revizia textelor (rezumatelor) traduse din română în engleză.